

analys, som gör den institutionaliserade könskulturen synlig. Att beskriva värdighetstekniker från de prostituerades egna insikter – t.ex. hur de vaktar sin integritet, hur de upprätthåller avstånd, tillskansar sig relativa fördelar eller skyddar sig mot sjukdomar och vad man menar vara perversa krav – visar på motstånd och motstrategier i offerrollen, utan att för den skull osynliggöra könsstrukturer eller förövre.

Det mesta i boken är spännande läsning, mycket kanske på grund av den okonventionella sammansättningen av de valda artiklarna. Om syftet är att öka intresset för kriminologisk forskning utanför de redan införståddas led kan den här antologin vara lämplig. Slutligen dock – boken innehåller ett antal skönhetsfläckar. Uppgift om tryckår saknas och korrekturläsningen lämnar mycket övrigt att önska.

Britta Lundgren, Umeå

Han, hon och huset – om arkitektur och planering i vår kulturella omnejd, skrivet under femtio år av Lennart Holm, Arkitekturmuseet, Stockholm 1995. 360 s. + bibliografi 40 s., ill. ISBN 91-85460-57-5.

För ett par år sedan donerade Lennart Holm sitt privata arkiv till Arkitekturmuseet och som tack bad dess ledning att han skulle göra ett urval av de 750 poster som ingår i samlingen. Urvalet har resulterat i ett rikt och mångsidigt retrospektivt kollage av egna dagstidnings- och tidskriftsartiklar från 1945 till 1995.

Skriften består av sex avdelningar. Den första, Att nå ut, handlar om svårigheten att finna ett språk som kan fånga arkitekturen som konstform, om arkitektkårens ovana att handskas med verbala uttrycksmedel och myndigheternas språksvårigheter; den andra, Vår kulturella omnejd, diskuterar arkitekturen i en större kontext, modernismens inte minst funktionalismens dilemma: på den ena sidan kravet på att bruksvaran skall bygga på erfarenhet, på den andra den ideala fordring att konsten skall vara ärlig, "äkta" mot sin upphovsman, omprövande och historiskt fri. Bokens tyngdpunkt ligger på de två följande blocken, Ett planerat samhälle och Bostäder – att bo, bygga och normera. Det förra belyser maktkampen om marken och vattnet och

den s.k. riksplaneringen, det senare omdaning av det efterkrigstida Sverige med miljonprogrammet och bostädernas utformning som väsentliga inslag. Ett femte avsnitt diskuterar städernas särskilt Stockholms föryelse. Den avslutande sjätte avdelningen upptar nära tjogtalet essäpräglade artiklar, inlägg i efterkrigstidens arkitekturdebatt och analyser av ett antal byggnader.

Det vilar ett vemodigt ljus över den inledande självbiografiska panoramateckningen av skrivandets landskap och dess successiva förändring. Förf. noterar att omsorgen om de svaga konsumenterna uttryckt i forskningsbaserade kvalitetskrav, de förtalade byggnadsnormerna, fått ge vika för en naiv tilltro till den 'fria' marknadens mekanismer. De raka idealen för byggnadernas och samhällenas gestaltning, som grundlades under hans utbildning till arkitekt under senare delen av 1940-talet, föll ihop som korthus under 70- och 80-talen. Tanken att vår egen tid skulle kunna finna en egen form, fri från klassamhällets traditioner, funktionalismens strävan mot rationalitet och ärlighet, väckte enbart löje i postmodernismens tillbakablickande tid. Öppna arkitektävlingar hade ersatts av de slutna rummens förhandlingsplanering. Holm konstaterar att han fått se 'det starka samhället' rasa ihop; längre fram i boken kondenseras iakttagelsen till den bittra utsagan: Plötsligt tillhörde jag Döda idéers sällskap.

I sitt yrke var Lennart Holm årsbarn med efterkrigstidens nya bostadspolitik, och med funktionalismens imperativ i ryggmärgen framstod det som självklart att det var i bostadsbyggandet han skulle använda och fördjupa sina kunskaper. Att söka lösningar för att få bort slummen, att aktivt delta i arbetet på att höja bostadsstandarden från en placering långt ned på den europeiska listan till en nivå, som – trots kvalitetssänkningarna under 1970- och 80-talen – alljämt ligger högst i världen, var ingen liten uppgift. Men han skulle komma att ägna sig åt betydligt mer än så. Som utredare och som chef för planverket har han som få eller ingen i sin generation påverkat vårt fysiska samhälle och vår vardag.

Han är en av välfärdssamhällets främsta och mest mångsidiga ingenjörer – och ändå märkligt okänd. Visst känner man till namnet Lennart Holm, men de bilder vi har av honom och hans insatser är mestadels nidteckningar, det stående epitetet i kvällspressen har varit superbyråkraten. Byggbranschen har genom åren

lagt ned betydande belopp och spaltmetrar på Holmbekämpning.

När han tillträdde som chef 1969 för planverket var det nästan alldeles nytt. Hans kompetens för uppgiften var obestridlig. Han hade många års forskning och forskningsledning bakom sig inom bygg- och bostadsfältet; bland annat genomförde han de första bovineundersökningarna redan på 50-talet och var etablerad i utredningsväsendets toppskikt inom utbildnings- och kulturområdena; ledamot i universitetskanslersämbetets styrelse, i nordiska institutet för samhällsplanering (Nordplan) och i den viktiga forskningsberedningen som då var direkt knuten till statsministern.

Utöver den bostadssociologiska avhandlingen *Familj och bostad* (1955) hade han publicerat ett tiotal vetenskapliga arbeten och översikter. Han hade startat den viktiga tidskriften "att bo" och varit dess redaktör under tjugo år. Med en styrka och integritet som utmanade och förargade var han under två decennier den fysiska riksplaneringens övervakare och den byggda miljöns främste omdanare och kvalitetsförespråkare. I protest mot tvångsutflyttningen av planverket till Karlskrona och den därmed sammanhängande kunskapsdräneringen lämnade han chefskapet för att tillträda en hedersprofessur vid KTH som han fått av en regering han inte sällan gisslat. Han hade satt sitt signum på verksamheten och när han slutade gick luften ur samhällsplaneringen. Därmed lämnade han dock ingalunda debatten på torget; i främst DN och SvD har han under de senaste tio åren redovisat sin privata granskning av den storvulna trafikplaneringen och ett antal tilltänkta svårartade byggprojekt i Stockholm.

Hans verksamhet och inlägg i planeringsfrågor står på en välfärdsideologi som har sina grundläggande fundament i brittisk och svensk socialdemokratisk diskussion under 1940- och 50-talen. Han har en påfallande talang att finna slående formuleringar och uttryck. Detta i kombination med att han snabbt genomskådar en oredlig argumentation har alltsedan ungdomsåren lett till åtskilliga diskussioner med politiker av olika schatteringar och toppar i byggentreprenörernas förening. Tre genomgående drag i hans artiklar har över den långa tiden stått sig förvånansvärt inbördes konsistenta: den idémässiga förankringen i modernismen – som vi i Sverige tillämpad på arkitekturen kallar funktionalismen – tilltron till vår egen tids förmåga att skapa god

arkitektur och den återkommande energiska pläderingen för gedigen kunskap, förvärvad genom forskning och/eller praktiska prov.

Arkitektur är en särdeles svår konst, eftersom folk skall bo eller verksamheter utvecklas i konstverket. En tillkommande komplikation är, som Holm säger i ett inlägg, att husen står ute om nätterna. Arkitekten har att väga in yttre och inre klimat och funktion, olika materials egenskaper och möjligheter, byggbarheten, hälsa och säkerhet. Härtill kommer kravet på god bygg- och driftekonomi.

Utrymmet för arkitektens fria sektor i tillkomstprocessen bestäms således av krav som ger på den ena sidan stöd och stadga, på den andra sidan huvudbry och stimulans. Arkitektens makt ligger i att han eller hon håller i pennan. I flera sammanhang pekar Holm på att handen alltid styrs av ideologier och värderingar vilket på olika sätt kan avläsas i resultatet. Hans läsning av Sigurd Lewerentz verk och arbetssätt – med utgångspunkt i en 20-talsblues, i Bachs Wohltemperierte och i en violinduet av Bartok – och två uppslagsartiklar, den ena om stadsbiblioteket i Stockholm och Skogskyrkogården (Gunnar Asplund) den andra, som räddade Flickläroverket vid Sveaplan (Ahrbom och Zimdahl), visar hans preferenser. Dålig arkitektur och dålig planering, som också exemplifieras, går inte att dölja med samförståndsblinkningar till äldre tradition eller aldrig så raffinerade glasbucklor i fasaden.

Han ställer frågan om funktionella krav på hus och miljö, det dokumenterade förnuftet, kan utgöra en hämsko på den konstnärliga gestaltningen, förtrollningen. Vi känner igen frågan från andra konstarter, den om analysens inverkan på upplevelsen. Holms svar blir att faran inte är att förnuftet kväver förtrollningen, men att de båda kvävs av taskspelaren, illusionisten: – När taskspelaren kommer då stänger både trollpackan och den boklärde sina dörrar. Men taskspelaren plockar folkets pengar.

Postmodernismens landskap heter fruktan för framtiden. Det är därför man söker backspegelns [dvs. stilarkitekturens] försåtliga trygghet. Sin syn på byggnadsvård har han mycket pregnant uttryckt i ett brev till en läsarinna i SvD som hade kallat honom barbar: – Jag tror tveklöst på miljö- och byggnadsvård som materiell, kulturell och social resursvård. Men det får räcka med att vårda hus, inte vörda.

Endast glimtvis skymtar Lennart Holms insatser på utbildningsområdet i samlingen. Tidigare har nämnts några av hans uppdrag inom utbildningsväsendet. Han ledde eller hade sitt finger med vid de flesta omstörningar av arkitektutbildningen och vissa angränsande discipliner vid de tekniska högskolorna. Mellan 1960 och 1985 blev det åtskilliga sakkunnigutlåtanden i anledning av professorstillsättningar. Insynen i pågående forskning och möjligheterna att påverka inriktningen i olika avseenden ökade genom styrelseengagemangen i BFR, statens institut för byggnadsforskning (SIB) och STU (idag NUTEK).

Hans ställningstaganden i ärenden som gällde högre utbildning kunde förvisso väcka diskussion då och då, men de återkommande striderna och angreppen på hans person kom inte inom den sektorn. De kom från byggbranschen, från politiker av olika schatteringar på både kommunal och tidningsmän, och de gällde tillämpningen av den mycket omfattande forskning och de undersökningar som utgjorde grunden för byggnormerna. Det var så mycket mer anmärkningsvärt som dessa successivt arbetades fram i samråd med branschen. Normerna som gällde skydd och säkerhet (material, konstruktion, brand, hållfasthet) accepterades på det hela taget utan invändningar, medan rekommendationerna av välfärdskaraktär (rymlighet, utrustning, möblerbarhet, handikapphänsyn och energihushållning) stämplades som onödiga och som fördyrande.

Ett av de återkommande argumenten mot normerna var att de skulle beskära byggarnas kreativitet. Klassisk är redan det indirekta svaret i artikeln "Bostäder för det vackra folket" (SvD 16/6 85). Den utformades som en recension av Bo 85 i Upplands Väsby, bygg- och bomässan som skulle visa hur billigt och trivsamt det kunde byggas bara man fick göra avkall på normerna. Billigare blev det inte; om bostädernas funktion skrev han:

Som lojhet, vanlighet, tristess utpekas gärna det som vunnit bestånd genom att vara självklart, praktiskt, hållbart. Att finna sådana former för boende och redskap har varit kärnan i den funktionalistiska traditionen som burits av Slöjdföreningen, Hemmens Forskningsinstitut (HFI), av de stora bostadsutställningarna och i de statliga bostadsbestämmelserna. -- Men det vackra folket kan strunta i vad som är praktiskt och hållbart och utvecklingsdugligt -- bara det är sensuellt och ger uttryck! Man undrar, när man vandrat genom dessa framtidslandskap, om det längre finns några *reella* bostadsproblem, om det finns en tung vardag att förenkla, om det finns någon

skevhets mellan kvinnans och mannens ansvar. Man undrar om de trettio miljarder som är bostadspolitikens årliga samhällskostnad satsas på att förbättra grundläggande livsvillkor eller på att göra en växande modebransch.

I Bo 85 hade grundläggande kunskapsunderlag om boende och levnadsvanor hivats överbord. Utställningen var en exempelsamling på taskspelarens marknad. Vems visioner var det som uttrycktes? Hade man frågat de barnfamiljer som förväntades bo där eller var det bara "ett utlopp för en ström av personliga idéer och visioner hos det fåtal som fått förtroendet att styra detta samhällskapital"? Varför flydde arkitekterna vardagen? Varför skapade de ett kuriosakabinett istället för att tänka på hur gamla och rörelsehindrade skulle ta sig fram? Hade de en tanke på stekoset som skulle välla in i och sätta sig i de skira sommarhimmelsgardinerna?

Typiska frågor av den som insupit elementa hos Brita Åkerman och HFI:s enkla regler: Utgå från vardagen, negligera inte de triviala handlingarna; de är de mest frekventa. Ta reda på hur det momentet, den rutinen verkligen går till. Basera lösningarna på kunskap. God funktion står inte i vägen för skönhet. Och, satsa på kvalitet. Så ser omtanke ut formulerad i enkla praktiska råd -- i Svensk Byggnorm, inte precis poesi i sak, men välfärdens mest utmejlade prosa.

På samhällsplaneringsnivå formuleras begreppet omtanke -- bättre vore kanske att säga vakthållningen -- som uppgiften att hävda allmänintresset mot finansiellt starka juridiska personer. I detta perspektiv bör miljöskyddsbestämmelserna, frågorna om markanvändningen och strandskyddet, ses.

Utan den fysiska riksplaneringen hade våra kuster varit blockerade av privata intressen, hade tätorterna expanderat okontrollerat över värdefulla strövområden och strandskyddet varit betydligt svagare. Planverkets nationella vakthållning och länsstyrelsernas stadsplane-granskningar förhindrade länge frihetstörstande exploater. Lennart Holm redovisar på flera ställen sin tilltro till den kommunala beslutsprocessen, att närheten till problemen och väljarnas röster (i dubbel bemärkelse) skulle ge utslag i kloka beslut om markanvändningen.

Holm hade en i mitt tycke allför tillitsfull föreställning om de ledande kommunalpolitikernas kompetens, öppenhetsintresse och förmåga att motstå påtryckningar. Vidare baserades hans attityd, såvitt jag kunnat utläsa, på en förhoppning om regeringar som var mera

aktsamma om naturresurserna och rekreativmiljöerna än de visade sig vara. Det var inte fel på planverkets ambitioner och lagförslag, men verket kom att stå ensamt i 1980-talsvinden. Att det inte blivit värre ingrepp torde bero mera på de dåliga tiderna än på en senkommen insikt.

Också vår största byggsatsning genom tiderna, miljonprogrammet, tillkom för att lösa ett av 1960-talets stora samhällsproblem, trångboddhet och svår bostadsbrist. Väntetiderna vid bostadsförmedlingarna var tio år och längre.

Riksdagen fattade beslut i stor enighet om lånegarantier och finansieringssystem för en bostadsproduktion som kom att omfatta 100 000 lägenheter per år under ett decennium eller 13 nya lägenheter årligen per 1 000 invånare, den högsta byggnadstakt som registrerats i FN-organet ECE – och som dessutom genomförts. Samtidigt investerades i industrilokaler och byggdes för skolan och universiteten, sjukvården, åldringsvården och barnomsorgen. Statliga myndigheter utlokaliseras. Hela vägnätet rustades upp och kommunreformen genererade ett eget stort nybyggande. Vi fick en svår arbetskraftsbrist, som i sin tur resulterade i mekanisering av byggandet och i elementbyggeri.

Programmets bostäder var rymligare och bättre än de som tidigare byggts. En nybygd tvåa kostade inte mer än 20 % av månadslönen för en industriarbetare. Boendeservicen var inte dålig: tvättstuga, gemenskapslokaler, lekplatser, piskplatser, bollplaner, buskar och träd. Bostadslösningarna var mestadels mycket bra, likaså områdenas stadsplaner som gav sol och utsikt. När avvecklingen av produktionsapparaten skulle inledas hade vi fått visst bostadsöverskott på några platser. Bostadsföretag visade tecken på obestånd. Panik bröt ut. Istället för ordnad nedtrappning fick vi en oplanerad rusning till villabyggande. Massmedia tecknade snart standardbilden: Produktion av "slumbostäder" som ingen ville bo i, "betonggetton" och "omänskliga bostadsmiljöer".

Kanske var det "den stora skalan" mera än arkitekturen som upplevdes negativt. Senare möter vi litterära skildringar, inte filmerättelser att förglömma, som ger mera positiva vittnesmål än vad schablonen uttryckte. Kunskapen om rekordårens bebyggelse och boende är ännu fragmentarisk. Erfarna bedömare har kommit fram till att ca tio procent av beståndet blev mycket bra

bostadsmiljöer och lika stor andel dåliga till undermåliga och att de åttio procenten däremellan upplevdes som bra, hyggliga till acceptabla bostadsområden, även mätta med dagens mått.

Lennart Holms raka, osmyckade prosa har klarat tiden utmärkt. Den engagerar och de bitska knorrarna kan roa och reta på samma sätt som de gjorde när artiklarna var nyskrivna. I mina rader har jag helt gått förbi en rad lekfulla och lärarrika kortessäer, bland annat en som analyserar målningen Våren i Guernica av Sanbulo Boticasso och ett par inläggande skisser om skapandets processer. Holm tillhör en krets av författare som får läsaren att känna sig intelligentare än han är, vilket styrker självkänslan, åtminstone skapas en viss självbelåtenhet över att tycka sig förstå.

Samtidigt finns anledning att efterhand känna sig ganska nedslagen. Skall så mycket arbete, så mycket tänkande och så mycken omsorg reduceras till en femtioårig parentes i vårt lands sociala historia? Till döda idéer? Hur har det gått till när planering kommit att betraktas som liktydigt med planhushållning?

Miljonprogrammets tid, "rekordåren", är en viktig period att studera för att förstå vårt svenska samhälle idag. Ca 1/3 av vår befolkning bor i de lägenheter och villaområden som då byggdes. Åke Daun och den grupp som var knuten till institutionen för byggnadsfunktionslära vid KTH ägnade för ett par tre decennier sedan intresse åt vissa sidor av efterkrigstidens förorter, men eljest finns denna epok i vårt medvetande till stor del endast som nötta klichéer. Det borde ha förflutit så lång tid sedan programmet genomfördes, att vi nu skulle kunna studera den makalösa prestationen, dess ideologiska rötter och dess resultat mera fördomsfritt.

Sune Björklöf, Leksand

Postmodern barndom. Helene Brembeck & Barbro Johansson (red.). Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 23, Göteborg 1996, 298 s., ill. ISBN 91-85838-27-6.

Vi lever i en postmodern tid. Detta är ett påstående som visserligen ifrågasätts av många, men som utgör både utgångspunkt och slutsats i göteborgsantologin *Postmodern barndom*, redigerad av Helene Brembeck och